

تاریخ
دیپلماسی

تعیین حدود مرزهای غربی ایران از جنگ با عثمانی و عراق تا قرارداد آماسیه و ارزروم و الجزایر

مرز خون و قلم

داود دشتبانی

خبرنگار گروه دیپلماسی

مرزهای غربی ایران در عصر صفوی محل نزاع جدی دولت عثمانی و صفوی بود و این جنگ‌ها از تاسیس دولت صفوی که هم‌زمان با تثبیت و اقتدار دولت عثمانی بود آغاز شد و تا دوران قاجار ادامه داشت و میراث آن در دوران معاصر به ادعاهای ارضی عراق علیه ایران بدل و منجر به جنگ هشت‌ساله ایران و عراق شد. طی این دوران پرآشوب قراردادهای مهمی چون عهدنامه آماسیه، قصرشیرین در دوره صفوی، معاهده استانبول در دوره افشاریه و دو قرارداد ارزروم در دوره قاجار مبنای ترسیم مرزهای دو کشور و رفع اختلافات شدند. اهمیت این قراردادها زمانی روشن شد که ایران در معاهده الجزایر میان محمدرضا شاه پهلوی و صدام حسین به آنها استناد و حاکمیت ایران بر خرمشهر و آبادان و اروندرود را اثبات کرد. مرزهای غربی با جنگ‌های طولانی از دوره صفوی تا جنگ هشت‌ساله تحمیلی عراق علیه ایران حفظ و تثبیت شده‌اند و در این میان قراردادهای میان ایران و عثمانی و جانشین‌های این دو کشور یعنی ترکیه و عراق از اهمیت زیادی برخوردارند.

جنگ و صلح عثمانی و صفوی

در حالی که مناطق غربی کردستان در ترکیه و عراق و سوریه کنونی در دوره قره‌قویونلوها و آق‌قویونلوها به ایران تعلق داشت در نخستین جنگ مهم صفوی و عثمانی سلطه ایران بر این مناطق از دست رفت و جنگ‌ها همچنان در دوره شاه تهماسب و شاه عباس ادامه داشت و عثمانی مناطقی از آذربایجان و قفقاز و غرب ایران را به اشغال خود در می‌آورد.

قزلباشان صفوی در آناتولی به تحریر شاه اسماعیل شورش همگانی به راه انداختند و این اقدامات

موجب برانگیختن سلطان عثمانی برای لشکرکشی به ایران شد. والی دیاربکر که قزلباش آناتولی بود پیوسته به سلطان سلیم نامه‌های اهانت‌آمیز می‌نوشت و او را به جنگ با خودش تحریک می‌کرد. قزلباشان یقین داشتند که چنانچه بتوانند سلطان سلیم را به جنگ بکشاند برافکنند سلطنت عثمانی حتمی خواهد بود.

همه اینها سبب شد که سلطان سلیم که در آن زمان نیرومندترین ارتش روزگار را در اختیار داشت تصمیم بگیرد که به ایران لشکر بکشد؛ لشکرکشی‌ای که به شکست قزلباشان و اشغال کردستان انجامید. لشکرکشی سلطان سلیم به ایران به هدف اشغال ایران نبود بلکه می‌خواست که قزلباشان را گوشمالی بدهد تا دیگر در کشور آشوب به راه نیندازند و موفق هم شد، او در ایران نماند و ایران را رها کرده و به عثمانی برگشت سپس برای آنکه مرزهای شرقی کشورش را مستحکم سازد بخشی از غرب آذربایجان را ضمیمه کشور عثمانی کرد. سلطان سلیم شهر تبریز را نیز تصرف کرد و همسر شاه اسماعیل را به اسارت گرفت. ولی به دلیل کمبود آذوقه و وحشت از یورش شاه اسماعیل مجبور به بازگشت شد. در دوره شاه تهماسب و شاه عباس نیز این نبردها ادامه داشت.

پیمان آماسیه نخستین پیمان صلح میان صفوی و عثمانی بود که به مدت بیست سال صلح و آرامش را در مرزهای دو کشور ایجاد کرد. این قرارداد بین شاه تهماسب یکم و سلطان سلیمان یکم در سال ۱۵۵۵ میلادی، بعد از جنگ این دو کشور و در شهر آماسیه بسته شد.

بهموجب این قرارداد، ایالت‌های آذربایجان، ارمنستان، داغستان جنوبی و گرجستان شرقی در اختیار دولت صفوی قرار گرفت و گرجستان غربی، و مناطق عراق کنونی به دولت عثمانی واگذار شد. در این قرارداد، سلطان عثمانی موافقت کرد که با پیروان

مذهب شیعه با مدارا رفتار کند و از زور ایرانی که عازم مکه و مدینه هستند، حمایت کند.

شاه عباس در ابتدای کار خود کشوری را تحویل گرفته بود که از شرق توسط ازبکان و از غرب توسط عثمانی تهدید شده بود و او در ابتدای حکومت درگیر نبردهای جنوب با پرتغالی‌ها و شرق با ازبکان بود بنابراین مجبور شد برای جلوگیری از سقوط بخش غربی و جنوبی خاک ایران تن به مصالحه با عثمانی بدهد. در سال ۱۵۹۰ عثمانی‌ها به فرماندهی فرهادپاشا در نبردهای چلدر و نبرد مشعل‌ها شهرهای تبریز، شیروان و ایالات گرجستان و لرستان را از دست سپاه صفوی خارج کردند و در مقابل پیشنهاد صلح و تخلیه جنوب را دادند که شاه عباس پذیرفت. این قرارداد به عهدنامه فرهادپاشا مشهور است.

شاه عباس نهایتاً از سال ۱۶۰۲ میلادی پس از رفع تهدید ازبکان قدرت رویارویی با عثمانی را پیدا کرد و طی بیش از یک دهه جنگ در نبردهای ارومیه و گوگچه و تبریز توانست سپاه عثمانی را شکست داده و از ایران اخراج کند. در پیمان نوح پاشا حکومت عثمانی پذیرفت تا سرزمین‌های اشغال شده را به ایران بازگرداند و مرز میان دو کشور به همان مرز تعیین شده در پیمان آماسیه بازگشت.

صفویه در عین حال پذیرفت تا سالانه ۲۰۰ بار ابریشم به‌عنوان خراج به عثمانی بدهد اما پس از ۳ سال شاه عباس از انجام این شرط خودداری کرد که این کار آغاز جنگی دیگر و تحمیل شدن پیمان سراب به عثمانی‌ها را به دنبال داشت. عثمانی پس از این شکست‌های سخت باز هم برای تصرف غرب ایران و آذربایجان تلاش کرد اما شاه عباس به خوبی توانست از مرزهای غربی ایران حفاظت کرده و آنان را شکست دهد. با به سلطنت رسیدن شاه صفی و رفتارهای ظالمانه او که وضعیت حکومت صفوی را متزلزل کرد عثمانیان دوباره به ایران حمله کردند.

آنچه در این ستون می‌خوانید، دیدگاه‌های رسانه‌های خارجی است که صرفاً جهت اطلاع‌رسانی منتشر می‌شود و این دیدگاه‌ها موضع روزنامه «هم‌میهن» نیست.

Newsweek

از انزوای طلبی تا جنگ طلبی

فقط پنج دقیقه طول کشید تا جی. ونس در مصاحبه اخیر با شان هاینی در فاکس نیوز شیپور جنگ را به صدا درآورد. او گفت: «خیلی‌ها می‌دانند که ما باید درباره ایران کاری انجام دهیم. اما نه با این بمباران‌های کوچک ضعیف. اگر می‌خواهید مشت به سمت ایرانی‌ها روانه کنید این مشت باید قوی و سخت باشد.» با وجود تمام صحبت‌هایی که درباره «انزوایابی» در آمریکا مطرح است، به نظر می‌رسد که ونس به دنبال یک جنگ دیگر در خاورمیانه است. ظاهراً ۲۰ سال جنگ در افغانستان و عراق کافی نبوده است. مصاحبه‌ونس به دلیل دیگری نیز قابل توجه بود. او به اشتباه جوبایدن، رئیس‌جمهور آمریکا را به دلیل عدم حمایت از توافق نامه آبراهام مورد حمله قرار داد. توافق نامه آبراهام، توافق‌هایی برای به رسمیت شناختن متقابل است که دولت ترامپ میان اسرائیل و پادشاهی‌های بحرین، امارات متحده عربی و مراکش که تحت حمایت ایالات متحده هستند، میانجیگری کرد. بایدن نه تنها توافقات ترامپ در خاورمیانه را به طور کامل پذیرفته است، بلکه در واقع تلاش کرده است این توافقات را با یک معاهده جدید و خطرناک بین ایالات متحده و عربستان سعودی گسترش دهد. چنین معاهده‌ای می‌تواند قصد ونس در درگیری آشکار با ایران را به واقعیت تبدیل کند. براساس معاهده پیشنهادی بایدن بین آمریکا و عربستان، ایالات متحده متعهد به دفاع نظامی از پادشاهی عربستان سعودی می‌شود و هم‌زمان به عربستان سعودی تسلیحات و دسترسی بیشتری به فناوری هسته‌ای می‌دهد. در مقابل، عربستان سعودی از همکاری امنیتی با چین چشم‌پوشی می‌کند و در نهایت بر سر به رسمیت شناختن دیپلماتیک متقابل اسرائیل به توافق می‌رسد. یک معاهده دفاعی جدید ایالات متحده و پادشاهی عربستان سعودی فاجعه‌ای پر هزینه هم برای منافع ایالات متحده و هم برای دیگر کشورهای خاورمیانه خواهد بود. از ربودن نخست‌وزیر لبنان تا بمباران یمن، محمد بن سلمان، ولیعهد سعودی، بارها تجاوز را بر صلح منطقه‌ای ترجیح داده است. وعده صریح حمایت نظامی ایالات متحده، عربستان سعودی را قادر می‌سازد تا سرایان آمریکایی را به جنگ‌های آینده سلطنت سعودی بکشاند. اگر چنین پیمانی قبلاً در سال‌های صدارت ترامپ برقرار بود، احتمالاً ایالات متحده وارد جنگ با ایران شده بود. در واقع، تنش‌های عربستان با ایران در دوران ریاست‌جمهوری ترامپ احتمالاً باعث حملات پهناده‌ای به تأسیسات نفتی عربستان در سال ۲۰۱۹ شد. حوثی‌های یمن مسئولیت این حملات را مدعی شدند، اما دولت ترامپ تهران را مقصر دانست. جی‌دی ونس ممکن است در مورد حملات ایالات متحده به ایران رویبازاری کند، اما بایدن در حال حاضر سیاست الهام گرفته از ترامپ را دنبال می‌کند که در نهایت می‌تواند ایالات متحده را مجبور به انجام این کار کند. حمایت نظامی جدید ایالات متحده از حاکم عربستان سعودی همچنین یک شکست بزرگ برای موضوع حقوق بشر در خاورمیانه خواهد بود. یک معاهده جدید بین ایالات متحده و عربستان سعودی نشان‌دهنده سکوت کاخ سفید در خصوص افزایش سطوح سرکوب در داخل سلطنت سعودی خواهد بود. تحت حکومت محمد بن سلمان، تعداد زیادی از زندانیان صلح‌طلب و فعالین حقوق بشر و دموکراسی خواه زندانی شده‌اند. اما شاید خطرناک‌ترین جنبه یک معاهده بالقوه ایالات متحده و عربستان این باشد که می‌تواند یک مسابقه تسلیحات هسته‌ای در خاورمیانه را به پیش براند. طرح بایدن فناوری لازم برای دستیابی به انرژی هسته‌ای غیرنظامی را در اختیار پادشاهی سعودی قرار می‌دهد. این اقدام به نوبه خود می‌تواند سلطنت سعودی را قادر سازد تا اورانیوم بسیار غنی شده‌ای را که برنامه تسلیحات هسته‌ای عربستان را ممکن می‌کند، در اختیار بگیرد. این امر احتمالاً سایر دولت‌ها، از جمله ایران را به تسریع در ساخت سلاح‌های هسته‌ای سوق می‌دهد و حاکم عربستان قبلاً گفته است که اگر ایران دست به ساخت تسلیحات هسته‌ای بزند، عربستان نیز به دنبال آن خواهد بود. با توجه به اینکه انتخابات ۲۰۲۴ همه چیز را تحت‌الشعاع قرار داده است، باید دید که آینده مذاکرات معاهده بایدن با عربستان سعودی چه خواهد بود. وقتی صحبت از سیاست خارجی آمریکا در خاورمیانه می‌شود، هر دو حزب اغلب به عنوان دو چهره متفاوت از یک دولت تک‌حزبی رفتار می‌کنند. به رغم تمام صحبت‌هایی که در مورد «انزوایابی بودن ونس» می‌شود، هم او و هم بایدن از چارچوب سیاست ترامپ استقبالی می‌کنند که می‌تواند جنگ دیگری را در خاورمیانه به راه بیندازد.